

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

๑. เอกสารต้นฉบับที่ยังมีค่าตีพิมพ์

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๒ ราชการกรมพระ-

กระลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๔.

- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๓ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๖.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๔ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๗.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๑๒ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๘.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๑๓ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๘.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๑๔ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๑๘.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๑๗ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๑.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๑๘ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๒๑ - ๑๒๒๒.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๔ กท. ๒๓ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๒๔.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก. ๔/๒๐ เรื่องบัญชีรายงานจำนวนเลข และเงิน
การราชการกระทรวงกลาโหม ประจำเดือน ประจำปี (๒๑ ก.พ. ๑๑๕ -
๖ พ.ย. ๑๑๘).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก. ๔/๔๓ เรื่องกรมหมื่นมหิศรตวาเยเลข
ร.ศ. ๑๑๗ (๒๗ - ๒๘ ม.ค. ๑๑๗).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก. ๑๒/๒ เรื่องหนังสือพิมพ์คุ้มคัก (๑๒ พ.ย. -
๓๑ ธ.ค. ๑๑๘).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ก. ๑๓.๒/๒๑ รายงานประชุมเรื่องทหาร
(๓๐ พ.ย. - ๓ ธ.ค. ๑๒๐).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๕ เอกสารเขียนเดิม

กระทรวงการต่างประเทศ จ.ศ. ๑๒๓๑ - ๑๒๓๘.

- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กษ. ๔.๕/๖ รายงานมิสเตอร์ไชลด์ เรื่องอัครราช
คารอกรที่คืน (๓ - ๑๒ ธ.ศ. ๑๒๑).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๑ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๓๐ - ๑๒๓๑.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๒ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๓๑ - ๑๒๓๒.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๔ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๓๒ - ๑๒๓๓.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๘ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๓๔ - ๑๒๓๕.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๑๐ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๓๖.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๑๒ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๓๗.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๑๓ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๓๗.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๑๔ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๓๘ - ๑๒๔๐.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๒๒ ราชการกรมพระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๔๑.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๒๕ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๔๒ - ๑๒๔๓.
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กท. ๒๖ ราชการกรมพระกระลาโหม
จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒.

หจกหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กห. ๔๘ ราชการกรม-

พระกระลาโหม จ.ศ. ๑๒๔๓ - ๑๒๔๔.

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กห. ๕๐ ราชการกรมพระกระลาโหม

จ.ศ. ๑๒๔๓ - ๑๒๔๔.

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กห. ๕๕ ราชการกรมพระกระลาโหม

จ.ศ. ๑๒๔๔ - ๑๒๕๐.

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ กห. ๖๓ ราชการกรมพระกระลาโหม

จ.ศ. ๑๒๔๔ - ๑๒๔๕.

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๔ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๑๒-๑๑๓-๑๑๔

(๒๒ ม.ค. ๑๑๒ - ๖ พ.ค. ๑๑๔).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๕ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๑๕-๑๑๖

(๒๔ ม.ค. ๑๑๔ - ๒ ก.พ. ๑๑๖).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๘ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๑๗

(๑ มี.ค. ๑๑๖ - ๕ ม.ค. ๑๑๗).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๑๑ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๑๘-๑๑๙

(๑๑ เม.ย. ๑๑๘ - ๓ พ.ย. ๑๑๙).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๑๔ เงินรับแลจ่ายการแผ่นดิน ร.ศ. ๑๒๐

(๓๑ มี.ค. ๑๑๙ - ๑๓ ส.ค. ๑๒๐).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๑๕ งบประมาณแผ่นดินทั่วไป

(๑๐ เม.ย. ๑๒๐ - ๒๑ ส.ค. ๑๒๑).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๑๘ งบประมาณปี ร.ศ. ๑๒๒

(๔ - ๑๘ พ.ค. ๑๒๒).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕.๑/๒๐ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๒๓

(๓๐ ก.ย. - ๘ ต.ค. ๑๒๓).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๑ จำนวนใช้จ่าย

ราชการนอกเงินงบประมาณ (๑๙ ช.ค. - ๒๒ ม.ค. ๑๒๒).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๒ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๒๓
(๙ พ.ค. - ๒๗ ก.ค. ๑๒๓).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๔ งบประมาณศึก ๑๒๔ (๑๗ ม.ค. ๑๒๔).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๕ งบประมาณแผ่นดินทั่วไป
ร.ศ. ๑๒๕-๑๒๖ (๑๘ เม.ย. ๑๒๕ - ๒๓ ช.ค. ๑๒๖).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๖ งบประมาณศึก ๑๒๗
(๑๖ มี.ค. ๑๒๖ - ๗ ก.ค. ๑๒๗).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๗ งบประมาณศึก ๑๒๘
(๑๗ มี.ค. ๑๒๗ - ๑๖ ก.ค. ๑๒๘).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ค. ๕.๑/๒๘ งบประมาณแผ่นดินศึก ๑๒๙
(๑๕ มี.ค. ๑๒๘ - ๗ พ.ค. ๑๒๙).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๑๗.๒/๑ สืบจับพลทหารหลบหนีราชการ
จำนวนเดือนสิงหาคม (๑๒ ส.ค. - ๒ ก.ย. ๑๒๘).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๑๗.๒/๒ สืบจับพลทหารหลบหนีราชการ
จำนวนเดือนกันยายน (๒ - ๒๕ ก.ย. ๑๒๘).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๑๗.๒/๔ สืบจับพลทหารหลบหนีราชการ
จำนวนเดือนตุลาคม (๒๕ ก.ย. - ๑๑ ก.ค. ๑๒๘).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๑๗.๒/๕ สืบจับพลทหารหลบหนีราชการ
จำนวนเดือนตุลาคม (๑๖ - ๒๗ ตุลาคม ๑๒๘).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๑๗.๒/๘ สืบจับพลทหารหลบหนีราชการ
จำนวนเดือนมีนาคม, เมษายน (๑ เม.ย. ๑๒๙ - ๒๗ เม.ย. ๑๓๐).

หจค.หมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๑๓.๒/๑๒ สืบจับพลทหาร
หลบหนีราชการจำนวนเดือนกรกฎาคม, สิงหาคม (๒๔ มิ.ย. -
๓ ส.ค. ๑๒๙).

_____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๔๐.๑/๒๔ ราษฎรหนึ่งชื่อเรื่องกระทรวงกลาโหม
ว่าเงินค่าราชการขุนหมื่นค้างขุนสวัสดิ์พิมพ์หลายจำนวน ขออาศัยครอบครัวบ้าน
กันเรือนตำบลคลองขลุงไว้ต่อกระทรวงนครบาล ไม่ให้ทำหนังสือขายแก่
ผู้ใด เป็นอันขาดด้วย (๑ ก.ย. ๑๑๕).

_____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๔๐.๑/๕๓ ประแดงจุฬาเทพ (เซย) เป็นหนี้
เงินค่าราชการ ใ้จ่านำนาคำบลหนองจอกให้ขุนวิสุทธิรักษ์เจ้าพนักงาน
กลาโหมรับไปแล้ว (๒ ก.พ. ๑๑๕ - ๒๓ ก.ย. ๑๒๐).

_____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๔๐.๑/๖๕ หนังสือพิมพ์ลงข่าวว่ามีคนประชุม
กันคัดนิ้วมือเพื่อให้พ้นการเป็นทหารนั้น ขอให้สืบสวน (๑๑ - ๒๔ ก.ย.
๑๒๔).

_____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๔๐.๔/๑๒๔ ขอให้สั่งอำเภอรอพร้อมด้วย
นายพันจางวางยี่คี่นาคำบลหนองใหญ่ คลอง ๔ แขวงกรุงเทพฯ ของ
หม่อมหลวงจวบเป็นหนี้เงินค่าราชการ (๘ ก.พ. ๑๑๕ - ๑ พ.ค. ๑๒๑).

_____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ น. ๔๐.๔/๑๔๐ หม่อมทศพิศภาเศษทำฎีกาถวาย
เลขไพรสมกำลังรวม ๓๓ คน ขอให้มีการ แลคำสั่งอำเภอบนณฑล
กรุงเทพฯ สืบสวน (๑๒ ส.ค. - ๒๓ พ.ย. ๑๒๑).

_____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ. ๑.๒/๒ ร. ที่ ๑๕๔/๔๑ พระราชหัตถเลขา
ถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์
ลงวัน ๓^๓ ๑๒^๓ คำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. ๑๒๔๑.

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ. ๑.๒/๓ ร. ที่ ๒๔๑/๔๒
พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ และ สมเด็จพระเจ้า-
บรมวงษ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ จ.ศ. ๑๒๔๒.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ. ๑๗/๕ บัญชีเลขขึ้นกรมพระสุรัสวดีคราวเกณฑ์
๕ จำนวน ร.ศ. ๑๑๐ (๒๖ พ.ค. ๑๑๐).
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ. ๑๗/๒๕ เรื่องประกาศพระราชบัญญัติเปลี่ยน
วิธีเก็บเงินค่านาชากร ร.ศ. ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๑๘ (๓๑ มี.ค. ๑๑๓ -
๓ มี.ย. ๑๑๘).
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ บ. ๑๗/๓๓ เรื่องเงินค่านาชากรเลขค่างพระยา
มณฑิยบาล (คง) (๑๗ ก.ค. - ๑๔ ก.พ. ๑๑๗).
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๒ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๓๘ - ๑๒๔๐.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๓ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๓๘ - ๑๒๔๔.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๔ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๐ - ๑๒๔๑.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๗ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๕ - ๑๒๔๗.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๘ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๔ - ๑๒๔๕.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๑๔ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๓๖ - ๑๒๖๖.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๒๐ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๑ - ๑๒๔๒.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๒๓ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๕ - ๑๒๔๗.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๒๕ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๕ - ๑๒๔๖.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ พศ. ๓๑ สารบาญสมุดพิเศษ จ.ศ. ๑๒๔๗ - ๑๒๕๑.
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๑.๔/๕ จักเลขทั่วพระราชอาณาเขตต์
(๓๑ ส.ค. ๑๑๒ - ๔ มี.ค. ๑๑๔).
- _____ เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๑.๔/๑๒ เลขต่าง ๆ ในมณฑลพิษณุโลก
(๑๗ มี.ค. ๑๑๓ - ๑ มี.ย. ๑๑๔).

ขอจกหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๑.๔/๒๑ เก็บเงินเลข
คำพระโยมสงฆ์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก (๑ - ๒ ก.พ.
๑๑๖).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๑.๔/๒๓ ความเห็นกรมหมื่นปราบเรื่องให้
ข้าหลวงเก็บเงินการราชการแก่เลขตามหัวเมือง เป็นการลำบากต่อ
ราชการมาก (๒๕ - ๒๖ ก.พ. ๑๑๗).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒.๑๘/๓ หนังสือกระทรวงมหาดไทย
(๒๗ ก.พ. ๑๒๐ - ๓ เม.ย. ๑๒๑).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒.๑๘/๑๐ หนังสือมีไปมาทางกระทรวง
มหาดไทย (๒๒ พ.ค. - ๑๕ มิ.ย. ๑๒๑).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๔.๑/๓ เรื่องเห็นควรสร้างศาลากลาง
แฉกรางซังนักโทษ กับโรงทหาร โรงไปริสในมณฑลภูเก็ต
(๑๘ ธ.ค. ๑๑๓ - ๔ มี.ค. ๑๑๓).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๔.๑/๑๖ สร้างถนนและสะพานในมณฑล
นครศรีธรรมราช (สร้างถนนเมืองตานี, สร้างถนนเมืองนครศรีธรรมราช
ไปเมืองศรีง) (๒๘ พ.ย. ๑๑๘ - ๑๐ มี.ค. ๑๑๘).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๔.๒/๑ เรื่องราวขอเลข (๑๕ พ.ย. ๑๑๑
- ๒๘ ธ.ค. ๑๒๗).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๔.๒/๒ เรื่องเลขแฉกรางเก็บเงินการราชการ
มณฑลต่าง ๆ (๑๔ มี.ค. ๑๒๑ - ๑ พ.ค. ๑๒๗).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๔.๒/๔ ส่วยมณฑลบูรพา (๑๗ ก.ย. ๑๒๐ -
๑๓ มี.ค. ๑๒๕).

____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๔.๒/๑๒ เว้นเก็บเงินการราชการมณฑล
พิษณุโลก และมณฑลนครศรีธรรมราช (๒๗ ก.ค. ๑๒๐ - ๖ ก.ค. ๑๒๔).

- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๘.๒/๒๐ เลขในสมเด็จ-
พระบรมราชินีนาถ และพระราชกุมาร (๕ ข.ค. ๑๑๖ - ๖ ก.ค. ๑๒๐).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๒๘.๒/๒๔ บัญชีจำนวนเลขไพร่หลวงวังหน้า
ซึ่งยกเป็นทหาร ร.ศ. ๑๒๐ และเลขไพร่หลวงฝ่ายพระบรมมหาราชวัง
(๒๒ เม.ย. - ๑๐ มิ.ย. ๑๒๓).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๖๖/๓ เรื่องเบิกเสรีจรรยาการกรมพระสุรัสวดี
(๒๘ มิ.ย. ๑๐๘ - ๒๑ ก.ย. ๑๑๐).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๖๖/๔ หนังสือเรื่องคิดจัดการในพนักงาน
หน้าที่กรมพระสัสดีโดยหนทางเลิกสักข้อมือหมายหมู่เกณฑ์ ใ้เก็บเงิน
คิดเปลี่ยนทำบัญชีสามะโนคร้ว เก็บเงินเสมอหน้ากันช่วยราชการแผ่นดิน
ร.ศ. ๑๑๐ (๑๐ ก.ย. ๑๑๐).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ม. ๖๖/๕ หนังสือราชการที่จะมีขีดข้องขึ้นใน
พนักงานกรมอื่น ซึ่งจะมีขึ้นแก่ทางราชการในหน้าที่กรมพระสัสดี
(๘ พ.ย. ๑๑๐ - ๓ ม.ค. ๑๑๑).
- ____. เอกสารรัชกาลที่ ๕ ย. ๑๓.๒/๓๓ เรื่องทรัพย์สินสมบัติเจ้าพระยา-
มหินทรศักดิ์ (๒๘ พ.ย. - ๑๒ ธ.ค. ๑๑๓).
- ____. เอกสารส่วนบุคคล พระยาอนุমানราชชน สบ. ๘/๘ เบ็ดเตล็ด
(พ.ศ. ๒๔๔๑ - ๒๔๔๔).
- หอสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๓ เลขที่ ๑๓ บัญชีเลข
ไพร่หลวงฝ่ายทหารและพลเรือนในพระราชวังบวรที่คงรับราชการ.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๓๓ สำเนาคำให้การ
จีนก๊ก เล่ม ๑ เรื่องบันทุกสินค้าไปจำหน่ายเมืองบาหลี.
- ____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๘ เลขที่ ๕๒ บัญชีจำนวนเลขสม
จ่ายทำตึกคินนอกเคื่อน.

หอสมุดวชิรญาณ. จดหมายเทศน์รัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๗ เลขที่ ๑๐๗ สารตรา

ถึงพระยาสุรสีห์ให้เกณฑ์เด็กกองโคมมาทำวังจันทน์.

____. จดหมายเทศน์รัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๓๖ เลขที่ ๑๓.๑๕๓/๑๒ เรื่อง
ประกาศปรึกษาการเลิกทาสและบ่อนเบี้ย.

____. จดหมายเทศน์รัชกาลที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๓๖ เลขที่ ๑๔.๑๖๓/๓ ข้อบังคับ
สำหรับเจ้าพนักงานหอรัษฎากรพิพัฒน์.

๒. เอกสารต้นฉบับที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง. ๕ เล่ม. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๖๕.

จดหมายเทศน์รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๑ - ๑๑๗๓. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา,

๒๕๖๓.

จดหมายเทศน์รัชกาลที่ ๒ จ.ศ. ๑๑๗๓. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๖๔.

"ประกาศจัดมโนทัศน์ที่กระทรวงกลาโหม มหาดไทย." ราชกิจจานุเบกษา

๑๑ (๒๓ ธันวาคม ๑๑๓): ๓๐๖ - ๓๐๘.

"ประกาศใช้พระราชบัญญัติเก็บเงินจรรยาการในมณฑลกรุงเทพฯ."

ราชกิจจานุเบกษา ๒๖ (๓๐ มีนาคม ๑๒๔): ๑๔๒.

"ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ในแขวงเมืองชลบุรี."

ราชกิจจานุเบกษา ๒๕ (๑๕ พฤศจิกายน ๑๒๔): ๗๕๘.

"ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ในมณฑลกรุงเทพฯ."

ราชกิจจานุเบกษา ๒๔ (๑๗ กรกฎาคม ๑๒๖): ๓๕๖.

"ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ในมณฑลจันทบุรี."

ราชกิจจานุเบกษา ๒๔ (๒๔ สิงหาคม ๑๒๖): ๕๕๕.

"ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ ในมณฑลปราจีนบุรี
ตั้งแต่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖." ราชกิจจานุเบกษา ๒๓ (๒๗ กันยายน
๑๒๕): ๒๔๘.

ประเสริฐ ณ นคร, ผู้เรียบเรียง. มั่งรายศาสตร์ หรือ กฎหมายพระเจ้ามิ่งราย.
กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร, ๒๕๐๑.

พระบรมราชาชาติในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ.
พระนคร: โรงพิมพ์มหาดไทย, ๒๕๐๔.

มหาดไทย, กระทรวง. พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ ๕ ที่เกี่ยวกับการกิจของ
กระทรวงมหาดไทย. ๒ เล่ม. พระนคร: โรงพิมพ์สวนทองถิ่น,
๒๕๑๓.

ราชเลขาการ, กรม. เรื่องวังหลวงกับวังหน้าในรัชกาลที่ ๕. เม.ป.ท.,
ม.ป.ป.ว.

ศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก, มหาวิทยาลัย. ศูนย์สุโขทัยศึกษา. จารึกสุโขทัย.
พิษณุโลก: แผนกเอกสารและการพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
พิษณุโลก, ๒๕๒๐.

ศิลปากร, กรม. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สัมพันธ์ภาพระหว่างไทย-จีน.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๑.

หมายรับสั่งและใบบอกในรัชกาลที่ ๕. พระนคร: โรงพิมพ์พระจักร์วิทยา,
๒๕๑๐.

เสถียร ดายลักษณ์ ร.ศ.ท. และคนอื่น ๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. ๒๐ เล่ม.
พระนคร: โรงพิมพ์เคลิเมิ้ล, ๒๔๗๘.

๓. หนังสือและบทความในหนังสือ

- ไกรศรี นิมมานเหมินท์. "เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง." ใน ลานนาไทยคดี, หน้า ๔๔ - ๕๒. ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรากฏ-วัฒนากุล, บรรณาธิการ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๑.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. โครงการกฎเกณฑ์. พระนคร: โรงพิมพ์ชัยฤทธิ, ๒๕๑๔.
- จดหมายหลวงอุดมสมบัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นครหลวง: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕.
- จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี และพระราชวิจารณ์ในพระบาท-สมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. นครหลวง: องค์การฯ ของคุรุสภา, ๒๕๑๖.
- จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย, ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๘.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๓.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ คำนศรชฎกิจ. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๒.
- ประวัติศาสตร์ไทยสมัย ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ตอนที่ ๑ คำนสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, ๒๕๑๘.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๓.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. ศึกษานโยบายพัฒนาการของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร :

นำอักษรการพิมพ์, ๒๕๑๕.

ชีวิตและงานของสุนทรภู่. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวง: สำนักพิมพ์บรรณศิลป์, ๒๕๑๖.
 แชรแวงส, นิโกลาส์. ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม.

แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

ณัฐฤดี สุทธิสงคราม. พระประวัติ และงานสำคัญของจอมพลกรมหลวงนครไชยศรี-

สุรเดช ยุทธางวางรากฐานแห่งกองทัพกไทย. พระนคร: โรงพิมพ์-
 แพร่การช่าง, ๒๕๑๔.

_____ . สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์มหาบุรุษ. ๒ เล่ม.

พระนคร: โรงพิมพ์ศรีธรรม, ๒๕๐๔.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ความทรงจำ.

พระนคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๕.

_____ . ไทยรบพม่า. นครหลวง: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

_____ . นิทานโบราณคดี. พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

_____ . พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บัวหลวงการพิมพ์, ๒๕๒๒.

คำทรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และ นริศรานุกิตติวงศ์,

สมเด็จเจ้าพระยาบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. สาส์นสมเด็จ.

๒๓ เล่ม. พระนคร: องค์การการค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

เทศาภิตร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประชุมโคลงโลกนิติฉบับ

สมบูรณ์. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๘.

เทศ บุนนาค. "พระยาแขกเจ็ดหัวเมืองคบคิดขบถ." ใน วรรณไวทยาการ :

ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม, หน้า ๑๕ - ๓๕. พระนคร: โครงการ-

ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
 ๒๕๑๔.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑.

พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๓.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. พระนคร:

องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ธรรมศาสตร์, มหาวิทยาลัย. หนังสืออ่านประกอบคำบรรยายวิชาพื้นฐานอารยธรรม-
ไทย. พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔.

ชเนศ อภรณ์สุวรรณ. สังคมและการเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทย์-
การพิมพ์, ๒๕๑๑.

ชิตา สาระยา. "โครงสร้างของชนชั้นในสังคมสุโขทัย." ใน รวมปรากฏจาก
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ. ๒๕๒๐ - ๒๕๒๑, หน้า ๓-๔๐.
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๑.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. ชาวเขาในไทย. พระนคร: สำนักพิมพ์โอเคียนส์โตร์, ๒๕๐๖.

ราชอาณาจักรลาว. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๓.

ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. พระราชพงศาวดาร-
กรุงศรีอยุธยา. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๓. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๐๗.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๓. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๐.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๒. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๒๕. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๒.

ปาดเล็กวัช, สังฆราช. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย ลันต์ ท. โทมบุตร.

พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. ๒ เล่ม. พระนคร:

สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. ๒ เล่ม. นครหลวง: สำนักพิมพ์-

คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

เมอร์คาล, ฌ็อง และ เคสส์เลอ, กุณ. อังกฤษ : ความเรียงว่าด้วยศิลปะ และ

ลัทธิจักรวรรดินิยม. แปลโดย ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๑๘.

ราชพินิจจับ, พระ, ผู้รวบรวม. รายนามผู้ที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น

เจ้าพระยาพร้อมทั้งประวัติที่ได้รับการแต่งตั้งมาแต่เริ่มแรก.

เม.ป.ท., ม.ป.ป.ว.

เรโนลด์ส, เจิร์ก เจ. ประวัติศาสตร์สังคมคืออะไร. กรุงเทพมหานคร:

สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๒.

ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ. ๒ เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นครหลวง: สำนักพิมพ์-

บรรณาการ, ๒๕๑๕.

ลา ดูแบร์. จดหมายเหตุลา ดูแบร์ ฉบับสมบูรณ์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.

๒ เล่ม. พระนคร: สำนักพิมพ์กวางหนา, ๒๕๑๐.

เวลส์, ควอริซ. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย

กาญจน์ สมเกียรติกุล และ บุพา ชุมจันทร์. กรุงเทพมหานคร:

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง-
ประเทศไทย, ๒๕๑๙.

คิลปากร, กรม. จดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. พระนคร: โรงพิมพ์-

โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๙.

_____. ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับบูรณะ. แปลโดย สมศรี

เอี่ยมธรรม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหประชาพาณิชย์, ๒๕๒๒.

- ✓ ศิลปากร, กรม. เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. พระนคร:
ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.
- ✓ สมสมัย ศรีศุภทรพรรณ. โฉมหน้าศักดินาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร:
ชมรมหนังสือแสงตะวัน, ๒๕๑๘.
- ✓ สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี.
๔ เดม. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๔.
- ✓ เสาวนิต. พระนามเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในราชวงศ์จักรี และราชาศัพท์.
พระนคร: สำนักพิมพ์ประมวลสาส์น, ๒๕๑๕.
- ✓ แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พิพัฒน์. ประวัติศาสตร์สมัยกรุง-
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๙๔).
นครหลวง: มิตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๕.
- ✓ อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖.
แปลโดย ม.ร.ว. ปรากฏทอง สิริสุข และ พรณี สรุงบุญมี.
กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์,
๒๕๒๑.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์ตรีชัย เรื่องศิลป์. กรุงเทพ-
มหานคร: โรงพิมพ์ไทยเชม, ๒๕๑๘.
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ชจร สุขพานิช. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ศรีอนันต์, ๒๕๒๑.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่." ใน ลานนาไทยคดี,
หน้า ๑๑ - ๔๗. ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ทรงศักดิ์ ปรากฏ-
วัฒนากุล, บรรณาธิการ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ศูนย์หนังสือเชียงใหม่,
๒๕๒๑.
- ✓ อักษรวิธานศัพท์ของหมอปรีคเล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: องค์การค้ำของ-
คุรุสภา, ๒๕๑๔.

๔. บทความวารสาร

- คदारก, เซอร์แอนดรูว์. "การมาเยือนสยามครั้งแรกของข้าพเจ้า." แปลโดย
 กาญจน์ สมเกียรติกุล. จุดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย-
ศาสตร์ ๒ (เมษายน ๒๕๑๘): ๑๒๔ - ๑๓๘.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ ประนุช ทรัพย์สาร. "เจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้ว."
รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑ (กรกฎาคม ๒๕๒๓): ๖๘ - ๘๖.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "กบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวความคิดผู้มีบุญ-พระศรีอารย์-
พระมาลัย." วารสารธรรมศาสตร์ ๘ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๒๒):
 ๕๓ - ๘๖.
- _____ . "ส่วย และสำเภาในรัชกาลที่ ๒." ศิลปวัฒนธรรม ๑ (กุมภาพันธ์
 ๒๕๒๓): ๒๔ - ๓๓.
- เทศ มุนนาท. "ขบถเงี้ยวเมืองแพะ ร.ศ. ๑๒๑." สังคมศาสตร์ปริทัศน์
 ๖ (กันยายน - พฤศจิกายน ๒๕๑๑): ๖๗ - ๘๐.
- _____ . "ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน." สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ๕ (มิถุนายน - สิงหาคม
 ๒๕๑๐): ๗๘ - ๘๖.
- ทวีศิลป์ ลีวัธนะ. "ความพยายามของเจ้านายไทยในการลงทุนทางเศรษฐกิจ :
 ศึกษาเฉพาะกรณีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์."
วารสารธรรมศาสตร์ ๘ (กรกฎาคม - กันยายน ๒๕๒๒): ๘๘ - ๑๑๘.
- เบ็คดิงตัน, สแตนลีย์. "กงสุลนอกซ์กับวิกฤตการณ์วังหน้า ปี ค.ศ. ๑๘๗๔-๑๘๗๕."
 แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล. จุดสารโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์ ๒ (กรกฎาคม ๒๕๑๘): ๖๕ - ๘๐.
- วารุณี โอสถารมย์ และ อัญชลี สุสายัณห์. "กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา."
วารสารธรรมศาสตร์ ๖ (มิถุนายน - กันยายน ๒๕๑๘): ๕๒ - ๗๐.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. "ระบบศักดินา." วารสารธรรมศาสตร์ ๖ (มิถุนายน - กันยายน ๒๕๑๕): ๒๒ - ๓๘.

อำนาจ กาญจนพันธุ์. "แรงงานในประวัติศาสตร์ลานนาไทย." สังคมศาสตร์ ๓ (เมษายน - กันยายน ๒๕๒๒): ๑ - ๘ และ ๘๔ - ๑๑๑.

๕. วิทยานิพนธ์ และเอกสารอื่น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ. "ระบบเศรษฐกิจไทย ๑๘๕๑ - ๑๙๑๐." เอกสารประกอบคำบรรยายวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖. (พิมพ์คัด).

ชัยสิริ สมุทวนิช. "สังคมการเมืองยุคต้น." เอกสารประกอบคำบรรยายวิชา ทฤษฎีการเมือง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘. (พิมพ์คัด).

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. "คำบรรยายพื้นฐานวิชาประวัติศาสตร์กรุงเทพฯ." คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๑. (พิมพ์คัด).

เคชา ฉายะพงศ์. "แรงงานบังคับภายใต้ระบบศักดินาไทย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๖๑ - ๒๔๗๕)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

- ทัศนีย์ สิ้นสกุล. "จักรพรรดิราชย์ในคติอินเดีย." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๙.
- ทวีช ปุณโณทก. "เอกสารเรื่องพื้นเวียง บันทึกประวัติศาสตร์ของปราชญ์ชาวอีสาน. เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสาน หมายเลข ๑๘, มหาสารคาม, ๑๖ - ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๑. (พิมพ์คัด).
- นิตติ เอียวศรีวงศ์. "การปราบฮ่อ และการเสียดินแดน พ.ศ. ๒๔๓๑." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๘.
- _____ . "โลกของนางนพมาศ." กรุงเทพมหานคร: กองจดหมายเหตุแห่งชาติ ๒๕๒๓. (พิมพ์คัด).
- บุญรอก แก้วกัณฑ์. "การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๑)." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- ประทีป ชุมพล. "การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากตำนาน กับพื้นฐานการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยโบราณ." เอกสารประกอบการสัมมนาความก้าวหน้าของการศึกษาและวิจัยประวัติศาสตร์ไทยปัจจุบัน หมายเลข ๘, กรุงเทพมหานคร, ๑๑ - ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๒๒. (พิมพ์คัด).
- ประภัสสร บุญประเสริฐ. "ขอบเขตพระอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.
- ภาวดี มหาจันทร์. "การปฏิรูปการทหารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๑๘.

มัลลิกา เรื่องระพี. "บทบาทของชาวจีนโพ้นทะเลในค่านิยมเศรษฐกิจ สังคม และ ศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.

บุวดี คปนียากร. "วิวัฒนาการของการแพทย์ไทยตั้งแต่สมัยเริ่มต้นจนถึงสิ้นสุด รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญา- มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

วราภรณ์ ทินานนท์. "การค้ำเสาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์- มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สมชาย หลังหมอยา. "ปัญหาชาวนาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาท- สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. "ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๓๙๘ - ๒๔๕๓)." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สุภาภรณ์ คันทศลารักษ์. "บทบาทของเจ้าพระยาบวรศรีธรรมราช (น้อย) ที่มีต่อ รัฐบาลกลาง และหัวเมืองภาคใต้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า- นเกล้าฯ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว." วิทยานิพนธ์ปริญญา- มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. "วิวัฒนาการ เศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๗๕." วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
ตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา-
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.

ภาษาต่างประเทศ

1. Primary Sources

British Parliamentary Papers. Siam-Commercial Reports 1865.

____. Siam-Commercial Reports 1869.

____. Siam-Commercial Reports 1871.

____. Siam-Commercial Reports 1880.

____. Siam-Commercial Reports 1885.

____. Siam-Diplomatic and Consular Reports on Trade and
Finance 1887.

____. Siam-Diplomatic and Consular Reports on Trade and
Finance 1889.

Finance, Ministry of. Section 5/1 Note on "Suey" and "Lek",
the old system compulsory service, or money payments
in lieu thereof (1899).

Public Record Office. 7.0 371 14775 9449 (F 4497/1652/40).

Mr. J.F. Jones to Mr. A. Anderson (July 8, 1930).

2. Books

- Akin Rabibhadana. "Clientship and Class Structure in the Early Bangkok Period." In Change and Persistence in Thai Society, pp. 93 - 124. Edited by G. William Skinner and A. Thomas Kirsch. Ithaca: Cornell University Press, 1975.
- Aung Thwin, Michael. "Kingship, the Sangha, and Society in Pagan." In Exploration in Early Southeast Asian History : The Origins of Southeast Asian Statecraft, pp. 205 - 256. Edited by Kenneth R. Hall and John K. Whitmore. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1976.
- Bowring, Sir John. The Kingdom and People of Siam. 2 vols. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.
- Burchett, Wilfred G. Mekong Upstream. Berlin: Seven Seas Publisher, 1959.
- Charnvit Kaset Siri. The Rise of Ayudhya. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1976.
- Chou Ta-Kuan. Notes on the Customs of Cambodia. Translated by J. Gilman D'arcy Paul. Bangkok: Social Science Association Press, 1967.
- Crawford, John. The Crawford Papers. Bangkok: National Library, 1915.

- Hall, D.G.E. A History of Southeast Asia. New York:
St. Martin's Press, 1966.
- Ingram, James C. Economic Change in Thailand 1850 - 1970.
Stanford: Stanford University Press, 1971.
- Ishii, Yoneo; Akagi, Osamu and Tanabe, Shigeharu. An Index
of Officials in Traditional Thai Governments vols. 1
part 1 : The Law of Civil Hierachy and the Law of
Military and Provincial Hierachies. Kyoto: Center
for Southeast Asian Studies, Kyoto University, 1974.
- Pallegoix, J.B. Dictionarium Linguae Thai. Paris: {n.p.},
1854.
- Pym, Christopher. The Ancient Civilization of Angkor.
New York: New American Library, 1968.
- Skinner, G. William. Chinese Society in Thailand : An
Analytical History. Ithaca: Cornell University
Press, 1957.
- The Ship of Sulaiman. Translated by John O'Kane. London:
Routledge and Kegan Paul, 1972.
- Steinberg, David Joel, et al. In Search of Southeast Asia
: A Modern History. Kuala Lumpur: Oxford University
Press, 1975.
- Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand :
Education in the Reign of King Chulalongkorn.
New Haven: Yale University Press, 1969.

3. Articles

Esmonin, Ed. "Corvée." Encyclopaedia of the Social Science

4 (1931): 455 - 457.

Goodrich, L. Carrington, et al. "History of China."

Encyclopaedia Britannica [Macropaedia] 4 (1975):

297 - 405.

Hall, Anthony. "Concepts and Terms : Patron-Client Relations."

Journal of Peasant Studies 1 (July 1974): 506 - 509.

Hutchins, Robert M., et al. "Slavery, Serfdom, and Forced

Labour." Encyclopaedia Britannica [Macropaedia]

16 (1975): 853 - 866.

James, Thomas Garnet Henry, et al. "History of Egypt."

Encyclopaedia Britannica [Macropaedia] 6 (1975):

460 - 501.

Keyes, Charles F. "Millennialism, Theravāda Buddhism, and

Thai Society." Journal of Asian Studies

36 (February 1977): 283 - 302.

Kranzberg, Melvin. "Organization of Work." Encyclopaedia

Britannica [Macropaedia] 19 (1975): 932 - 942.

Murdoch, John B. "The 1901 - 1902 'Holy Man's' Rebellion."

Journal of the Siam Society 62 (1974): 47 - 66.

Reynolds, Craig J. "Monastery Lands and Labour Endowments in Thailand : Some Effects of Social and Economic Change, 1868 - 1910." Journal of the Economic and Social History of the Orient 22 part 2 (1979): 190 - 227.

Smith, Samuel. "Marking the Siamese." Siam Repository 5 (July 1873): 340 - 344 and 347 - 348.

4. Thesis and Other Materials

Battye, Noel Alfred. "The Military, Government and Society in Siam, 1868 - 1910 : Politics and Military Reform during the Reign of King Chulalongkorn." Ph.D. Thesis, Cornell University, 1974.

Johnston, David Bruce. "Rural Society and the Rice Economy in Thailand, 1880 - 1930." Ph.D. Dissertation, Yale University, 1975.

ศูนย์วิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคนวก ก.

ประกาศสักเลข ๕ เมือง พ.ศ. ๒๔๗๓

๑ สารตรา ทานเจ้าพระยาอรรคมหาเสนาฯ มาถึง ผู้ว่าราชการเมืองกรมการ เมือง
ราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองปรานบุรี เมืองประจวบคีรีขันธ์

ด้วยมีพระบรมราชโองการมาพระที่นั่งสุรสิงหนาท ค่ำวันเหนือเกล้าฯ
สั่งว่า เลกหมู่ไพร่หลวงจ่ายเดือน เลกษาเจ้าบ่าวชาวราชการ เลกส่วยกองนอก
ในพระราชวังบวรสถานมงคล เลกคงเมือง เลกสมผู้ว่าราชการเมือง กรมการ
เลกส่วยสำหรับเมือง เลก ^{เคิม} _{ขึ้น} สักกลับของมือ เมื่อปีมเมีย โทศก มาถึงปีมโรง
โทศก คิดได้ ๑๑ ปี

ตาย
เจ้าหมื่นนายหมวดขึ้นมาผู้ซึ่งทางวาวจำหน่าย หนี พิการบวคักชุมตรสักสาม
ชรา

ต่อเจ้าพนักงานกรมพระสุรัสวดีหัวเมือง จำนวน เลกก็ตกค่าไปทุก กรม
เมือง
เลกสูงหมู่ขึ้นเจ้าหมื่นนายหมวดได้นำมาสัก ณ กรุงเทพมหานครบ้างก็เล็กน้อย

โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกรมพระสุรัสวดีออกหมายประกาศเร่ง
เจ้าหมื่นนายหมวดให้นำเลกสูงหมู่ขึ้นมาสัก และมีกำหนดจับสักในเดือน ๑๒ ปีมโรง
โทศก เจ้าหมื่นนายหมวดจึงได้นำเลกสูงหมู่ขึ้นมาสักได้จำนวนรายวันสักมากขึ้นกว่า
แตกอน

เมื่อครั้งสักเลกปีมเมียโทศกนั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษา
ซึ่งเป็นประธานาธิบดี ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินปลุกษาทานเสนาบดี แลข้าราชการ

ผู้ใหญ่
 นอย เหนพร้อมกันว่า เลกไพรหลวงจ่ายเดือน เลกส่วยกองนอกในพระราชวัง
 บวรสถานมงคล เลกสังกัดพันชาเจ้าบ่าวข้าราชการ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่หัวเมืองที่ไกล
 กอควรระยะทาง เจ้าหมื่นนายหมวดไปติดตามตัวไพรไปมาจ่าย ให้เจ้าหมื่นนายหมวด
 นำมาคักคง หมวด
 ตามเดิมไค่นั้น หัวเมืองฝ่ายเหนือตั้งแต่แขวงเมืองไชยนาทลงมา
 กอง
 หัวเมืองฝ่ายตะวันออกตั้งแต่เมืองปราจีนบุรีเข้ามา ฝ่ายหัวเมืองตะวันตกตั้งแต่เมือง
 ประจวบคีรีขันธ์ เมืองกาญจนบุรีเข้ามา การซึ่งจะคักเลกในปืมโรงโทคักนี้
 โปรดเกล้าให้จัดการตามกำหนดเมืองเหมือนเมื่อปืมเบียโทคักนั้น

แต่หัวเมืองนอกออกไปทั้งฝ่ายเหนือ ตก
 ไท วัน นั้นโปรดเกล้าแต่งตั้ง
 ออก

ชาหลวงออกไปตองกองคัก ให้ผู้วาระาชการ เมืองกรมการนำคักเป็นเลกคงเมือง
 แลเลกส่วยขึ้นในเมืองนั้น ๆ ทุกเมือง เมืองใดที่ไม่ได้คัก โปรดเกล้าให้แจกตัว
 ขุนหมื่น
 พิมพ์แก ไพร หัวกัน ได้โปรดเกล้าให้เจ้าพระยามหินทรศักขำรังค์ ผู้สำเร็จ
 ทาษ

ราชการกรมพระสุรัสวดีออกหมายประกาศพิมพ์แจกขึ้นมาทุกเมืองแล้ว

จึงโปรดเกล้าให้พระอมรวิไลสรเกษ เจ้ากรมทหารปืนใหญ่ เป็น
 แมกองใหญ่บังคับราชการในการคักเลกได้เค็จขาดนายหนึ่ง พร้อมควยหลวงเทพราช-
 แสนยากรกรมพระกระลาโหม นายชิตกรมทาดเล็ก หม่อมแพรวเวนสิทธิ์ ขุนพิณจิกร
 ขุนรามภักดี กรมพระสุรัสวดี หลวงวิเศษสงคราม หลวงวิเศษโยธาบาล ขุนวิจิตร-
 สงคราม พันเทพสิทธิ์ในพระราชวังบวรสถานมงคล หมื่นวิเศษอาษา หมื่นจิตร
 พันตู่บ พันเมฆข้างคัก เป็นชาหลวงกำกับคุมเหล็กคักชวดน้ำหมึกใส่หีบประทับตรา
 รูปเสื่อประจำครั้ง ออกมาตั้งโรงคัก ณ เมืองราชบุรี สำหรับจะได้คักทองมือเลก

เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองปรานบุรี เมืองประจวบคีรีขันธ์
๕ เมือง

ถ้าพระอมรวิไลยสร เคชแมก่องใหญ่กับข้าหลวงเชิญทองคำมาถึงวันใด
ใหญ่วาราชการ เมืองแก่งพระหลวงชาวคานออกรักษาคานทางจำเพาะของคานปลาย
เขตรแดนประจำตรวจตราจงกวดขัน อย่าให้เลกเคิมลูกหมูขึ้นหลบหนีออกไปนอก
พระราชอาณาเขตใด

แมก่องใหญ่
อนึ่งให้ ข้าหลวง
พร้อมด้วยผู้วาราชการ เมืองกรมการ เอาบายูชี
ไพรหลวงจ่ายเดือน

ทะเบียนทางวาวสามโนคร้ว เลก คงเมือง แลเลกสังกัดพันข้าเจ้า-
กงนอก
กงส่วย

บ่าววาราชการซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวง บ้าน เहांไร ใหญ่วาราชการเมือง
เรือน

นายกอง เจ้าหมู่ไพรหลวงกงส่วยนำตัวเลกมาศักให้สิ้นเชิง
กรมการ ปลัดกอง

นายกอง นำเลกลูกหมูไพรหลวงมาศักเป็นเลกส่วยแลคองเมืองเป็น
ห้ามอย่าให้ นายหมวด

อันขาด **จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**

แต่เลกต่างเมืองมาตั้งบ้านเรือนักกอไสยท่ามาหากินอยู่ ณ เมืองใด
มากน้อยเท่าใด ให้แมก่องใหญ่มีหนังสือไปถึงผู้วาราชการ เมืองกรมการให้เจ้าหมู่

เมือง
นำมาศักคอง กอง ไว้ ถ้าไม่มีผู้ใดนำมาศัก ก็ให้ศักไว้เป็นเลกคองเมืองนั้น ๆ
หมู

แลเลกจรวัดปลัดหาสังกัดมุนนายมิไค่ เขียวหลบหลีกหนีแอบแฝงท่ามาหากิน
 มีอยู่ทุกบ้าน ในชาหลวง เจ้าเมืองกรมการ เลือคนที่มีสติปัญญาตั้ง เป็นนายกอง
 เมือง นายหมวดเกลี้ยกล่อมมาสังกัดไว้เป็นเลกคงเมืองให้สิ้น จะได้เป็นกำลังราชการแก่
 บ้าน เมือง สืบไป

อนึ่งให้แม่กองใหญ่กำชับ ชาหลวง เจ้าหมุนนายหมวดซึ่งจะนำตัวเลกมาสังกัด
 กรมการ

นั้น ให้คิดถึงกำลังความตั้งนำพระพิพิสัยศกยา แลปลงใจลงในความกะตัญญูที่ทเวที่ต่อ
 ราชการแผ่นดินโดยสุจริต อย่าให้บิดมึงตัวเลกไว้ แล้วอย่าให้คิดอุบายเรียกเอาเงิน
 ทองสิ่งของต่าง ๆ แก่ตัวเลกว่าเป็นจากระคาดคิดสอดคำยื่นหักแลเกาะกุมราษฎรซึ่ง
 มิไค่มีความผิดมาจำทำคุมเหงอย่าง หนึ่ง ไค่เป็นอันขาดที่เคียว

ถ้าผู้ใดไม่ฟังกระทำผิดจากทองตราแต่ขอ หนึ่ง ราษฎรมารองฟ้อง
 ไค่

พิจารณาเป็นสัง ให้แม่กองใหญ่ปรับไหมแลชำระเงินคืนให้แก่ราษฎรแล้วทำโทษให้

เช็ดหลาบ ชาหลวง เจ้าหมุนนายหมวดทั้งปวงจะมิไค่ดูเยี่ยงอย่างกันต่อไป
 กรมการ

อนึ่ง โรงศึกเดกนั้น ให้มีตะรางล้อมรอบมีประตูเข้าประตูหนึ่ง ออก
 ประตูหนึ่ง ให้ชาหลวงเจ้าเมืองกรมการกำกับรักษาประตูตรวจตราจับตัวเลกให้
 เข้ามาศึกให้จงทวนดี อย่าให้ผู้ใดแปลกล้อมเข้าไปศึกได้ แลดูบายถ่ายเทช่างศึก
 จะมีแก่ตัวเลกที่มาศึกนั้น ถ้าไม่มีเงินให้เขียนอักษรตัวใหญ่สักทุกจนโลหิตไหลออก
 มากเกินประมาณ ถ้าไค่เงินเขียนตัวเล็กสักเบาไม่เหนืตัวอักษร ให้แม่กองใหญ่

อนึ่งลูกหมูซึ่งมีไค้คักทองมือ เจ้าหมูจะขอกั้งเป็นนายกองนายหมวด และขุนหมื่น
คุมไพร่ใช้สอยราชการ แลบุตรพระบุตรหลวงที่ไม่ควรจะคัก จะขอกั้งขึ้นใหม่ไว้ใช้สอย
ราชการอีกมากน้อยเท่าใด ให้เจ้าเมืองกรมการปลุกษาหาฤาแมกองใหญ่ ข้าหลวง
กองคักเห็นสมควรจะคักก็ให้ตั้งขึ้น แก่อ่าให้เอาบุตรไพร่หลวงมาตั้ง เป็นขุนหมื่น

อนึ่งขุนหมื่นนั้นให้นายกองนายหมวดเจ้าหมูขึ้นทางวาวไค้จำนวนแล้ว ให้
แมกองใหญ่มีใบบอกเข้ามา จะไค้มีหมายให้เจ้าพนักงานโรงพิมพ์ตีพิมพ์ส่งออกมาให้
ประทับตราแมกองใหญ่ควง ๑ กรมพระกระลาโหมพระบรมมหาราชวังควง ๑
พระราชวังบวรสถานมงคลควง ๑ รวมสอง มหาคเล็กควง ๑ กรมพระสุรัสวดี
พระบรมมหาราชวังควง ๑ พระราชวังบวรสถานมงคลควง ๑ กรมการควง ๑ รวม

เป็นสำคัญ ๘ ควง แล้วจึงแจกให้นาย ^{กอง} ขุนหมื่นจะมีไค้แปลกปลอมกัน ถ้า
หมวด

ขุนหมื่นมีไค้มารับตัวทำตัวปลอมไว้สำหรับตัวจับไค้ส่งไปยังแมกองใหญ่ชำระ ถ้าชำระ
เป็นสัจให้จำส่งลงไป ณ กรุงเทพมหานคร ค่าธรรมเนียมซึ่งจะเรียกแก่นายกอง
นายหมวดขุนหมื่นนั้นให้เรียกเงิน $\frac{1}{2}$ เป็นส่วนแมกองใหญ่ $\frac{1}{6}$ กรมพระกระลาโหม
พระบรมมหาราชวัง $\frac{1}{9}$ พระราชวังบวรสถานมงคล $\frac{1}{9}$ มหาคเล็ก $\frac{1}{9}$
กรมพระสุรัสวดีพระบรมมหาราชวัง $\frac{1}{9}$ พระราชวังบวรสถานมงคล $\frac{1}{9}$
กรมการ $\frac{1}{9}$ ค่าตัวจับไค้ $\frac{1}{9}$

ถ้าแมกองใหญ่ฤาข้าหลวงผู้กำกับ จัดการคักเดกเรียบร้อยแล้วถึงยังจะไม่
เสร็จ จะกลับเข้ามาเฝ้าทูลอองธุลีพระบาทบ้าง แล้วกลับออกไปดูการต่อไปอีกก็ได้
แต่เมื่อเข้ามาให้จัดพระหลวงขุนหมื่นไว้ดูการแทนตัวจึงจะไม่เสียราชการ

อนึ่งให้ข้าหลวงผู้กำกับทางคักแลผู้วาราชการเมือง กรมการ นายกอง
ปลัดกอง เจ้าหมูนายกองนายหมวดเจ้าของ เลกฟั้งบัง คับ พระอมรววิไสยสรุ์ เคช
ธา

แม่กองใหญ่แต่ซึ่งชอบด้วยราชการ อย่าถือเปรียบขัดแย้งให้เสียราชการแต่
 หนึ่ง
 สิ่งใด เป็นอันขาดที่เกี่ยว สรรทรา มา ณ วัน ๔ ฯ ๑๒ คำ ปีมะโรงโทศก
 คักราช ๑๒๔๒.

ที่มา : หจข., ร. ๕ กห. ๒๒ สรรตราเจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ถึง
 ผู้ว่าราชการ เมืองเพชรบุรี เมืองกาญจนบุรี เมืองปรานบุรี เมืองประจวบคีรีขันธ์
 ไปรคเกล้าฯ ให้ตั้งโรงศก ณ เมืองราชบุรีให้ชาหลวงศกเลข ๕ เมือง
 ลงวัน ๔ ฯ ๑๒ คำ ปีมะโรง โทศก จ.ศ. ๑๒๔๒.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

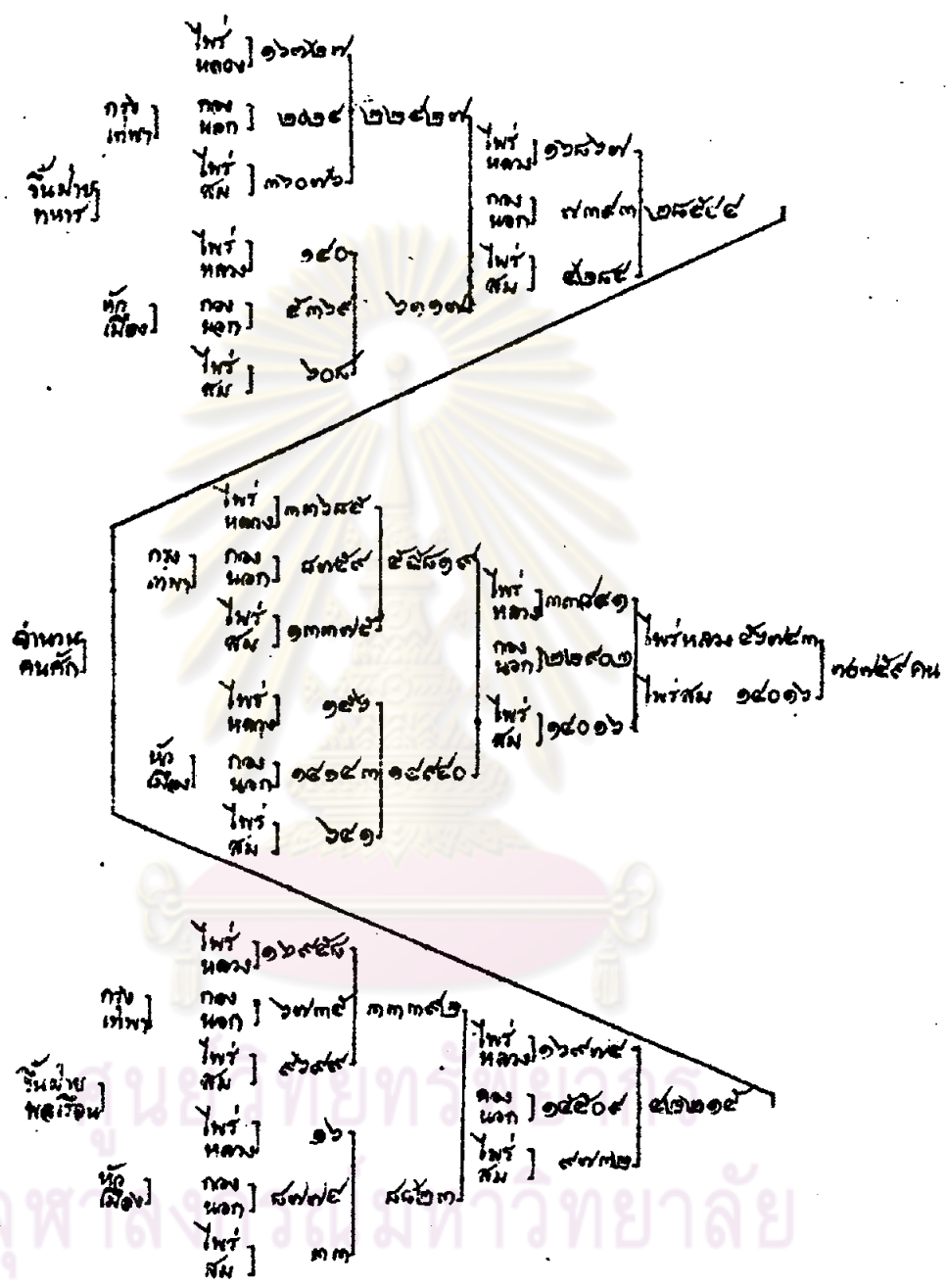
ภาคผนวก ข.

บัญชีหางว่าว เลขฝ่ายพระราชวังบวร

พ.ศ. ๒๔๒๘

ข้าพเจ้า พระประมวณประมาณพล ขอพระราชทานกราบเรียนท่าน
 เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงทราบ ด้วยใต้เท้าพระกรุณามีบัญชาให้ข้าพเจ้า
 เป็นผู้กำกับตรวจไตสวนจำนวนเลขในพระราชวังบวรฯ ไว้กราบเรียนใต้เท้า
 พระกรุณาเจ้า บัดนี้ขุน แส่นพลรักษ เจ้าพนักงานสัคดีในพระราชวังบวรฯ คัดยอด
 สักคิพลฤทธิ
 จำนวนเลขไพร่ หลวง ซึ่งเจ้าหนูในพระราชวังบวรฯ นำสักทองมือไว้ตั้งแต่
 สม
 ปีมเมียโทศกรายปีมาจนถึง ณ วัน ๖ ๓ ๕ คำ ปีกา สัปตศักร กรมพระราชวังบวรฯ
 ทิวศต มีรายแจ้งตามซึ่งเจ้าพนักงานคัดมาขึ้น เป็น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ที่มา: หจข., ร. ๕ พค. ๓๑/๒๕ หนังสือพระประมวลพระบาทพล ถึง
 เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง เรื่องบัญชีเลขไพร่หลวงไพร่สมในพระราชวังบวร
 ประกาศ สืบสดก จ.ร. ๑๒๔๗.

ภาคผนวก ค.

หนังสือคุมสัก

หนังสือเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ชำระ สฎดวงษอร เอกคิเรกยศ มหุรพจนสุนทร
 ธรรมบุคิยานุวัตร บุรุษยรัตนทวาราชนิกรบวรบุคลบาท บรมนารถสวามิภักดิ์สนิท วิสิษฐคุณ
 ศรีรัตนธาดา อภัยพิริยปราชกรมพาทู .ผู้บัญชาการกรมพระสุรัสวดี มาถึงข้าหลวงกองจับ
 ในกรุง แลหัวเมืองปากน้ำฝ่ายเหนือ แลเจ้าเมืองกรมการนายบ้านนายอำเภ
 คานคอยทุกตำบล ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบันฑูรสุรสิงหนาทคำรัสเหนือเกล้า
 เหนือกระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า เลขในเจ้าตั้งกรม
 แลแล้วยังมิได้ตั้งกรมฝ่ายหน้าฝ่ายในได้สักห่องมือแล้วสืบคน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า
 ใ้หยกไว้ไม่สักคนหนึ่ง เพื่อคนที่จะเป็นญาติวงศ์ที่จะใช้เป็นผู้ที่ไม่ควรจะสัก ถึงเลข
 ชำราชาการที่เป็นเชื้อพระวงศ์โปรดพระราชทานสืบคนให้ยกไว้ไม่สักคนหนึ่ง เหมือน
 กับเลขในพระองค์เจ้า แต่เลขชำระการผู้ใหญ่ที่สูงนา ตั้งแต่ ๑๐๐๐ ลงมาจน
 นา ๕๐๐๐ สืบสองคนให้ยกไว้ไม่สักคนหนึ่ง ตั้งแต่ ๓๐๐๐ ลงมาจนนา ๔๐๐ ไร่
 สืบห้าคนยกให้ไว้ไม่สักคนหนึ่ง เพื่อยกสักแก่เสมียนทนายที่เป็นญาติพี่น้อง โปรดเกล้า
 ใ้ ๆ หนังสือพิมพ์กำหนดข้างปลายเขียนเส้นหมึก ประทับตราเป็นสำคัญคุมสักมา
 สำหรับตัวทุกคน ให้กองจับในพระบรมมหาราชวังแลพระราชวังบวรฯ แลเจ้าเมือง
 กรมการคานคอยทุกตำบลรู้แจ้งทั่วกัน ถ้าจับได้นายแฉ่ง กับหนังสือคุมสักฉบับนี้แล้ว
 ถ้านายแฉ่ง ยืนยันชื่อตัวแลชื่อภรรยาตำบลบ้านแลสังกัดคนนายตองกับกำหนดทั้งปวงใน
 หนังสือแล้ว ก็ให้ตรวจตราดูรูปพรรณสูงต่ำคำขาวแลดำหนิที่ในตัว ถ้าถูกตองกันกับ
 อักษรตัว เขียนเส้นหมึกทอนหนังสือพิมพ์ไปนั้นทุกค้อย่าง แลสั่งเกตดวงตราแนนอนแล้ว
 อย่าให้เกาะกุมหน่วงเหนี่ยวไว้ให้เนิ่นช้าจงปล่อยให้ได้ไปมาโดยสะดวก ถ้ามีค้อย่างใด
 อยางหนึ่งไม่ตองกับกำหนดในหนังสือ ก็ให้จับมาส่งกรมพระสุรัสวดีโดยเร็ว ทราคุมสัก
 ฉบับนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทำให้นายแฉ่ง รูปพรรณสันตษ

ฉิวเนื้อคำแดง คำหนีไปทางตาซ้าย ภรรยาชื่อมี บ้านอยู่บ้านปลาไหล แขวงเมือง
อินทบุรีย สังกัดขึ้นในหม่อมราชวงศ์พรวัน ๑๐ ยกเลข ได้รับตราหนังสือพิมพ์คุมศึก
ไปแต่วันที่ ๑๓ เดือนพฤษภาคม ปีรัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ๖๕

ที่มา : หจช., ร. ๕ ก. ๑๒/๒ เรื่องหนังสือพิมพ์คุมศึก (๑๒ พ.ย. - ๓๑ ธ.ค.
๑๑๔).

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ง.

พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
เรื่องการเก็บเงินค่าราชการ

ที่ ๑๘๓/๑๘๐๗

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

ถึงกรมหมื่นมหิศร-

ด้วยเมื่อเวลารับทูตฝรั่งเศษในสวนศิวาไลแล้ว ฉันได้พูดปรารภกับเธอถึงเรื่องเงินค่าราชการเลขไพร่หลวงซึ่งเสียอยู่ต่าง ๆ กันมี $\frac{๔}{๒}$ เป็นอย่างสูง ควรจะลดลงเอาเสมอหน้าจนละ $\frac{๒}{๒}$ เพื่อจะผ่อนให้เป็นความเย็นแก่ไพร่ เธอเห็นชอบด้วยแล้วนั้น ครั้นกลับขึ้นมาบนพระที่นั่งจะออกขุนนางไม่มีใครมา จึงได้เรียกเจ้าฟ้ากรมขุนนริศมาปรึกษาแลได้เอาขอคบายสีมาตรวจดู เห็นว่าเงินค่าราชการที่เก็บอยู่ต่าง ๆ กัน

ตั้งแต่ $\frac{๔}{๒}$ ลงมาจน $\frac{๓}{๒}$ ๑๐ บาท ข้างฝ่ายคำมี ๓ บาทลงไปจน ๒ สลึง

เรียกชื่อต่าง ๆ กัน ไม่รู้ว่าผิดกันด้วยประการใด กรมขุนนริศก็ไม่สามารถจะอธิบายได้ จึงได้คิดตกลงว่าบรรดาเลขที่ต้องเสียเงินค่าราชการสูงกว่า $\frac{๒}{๒}$ ควรจะลดลงมาเรียกแต่ $\frac{๒}{๒}$ ที่ต่ำกว่า $\frac{๒}{๒}$ ควรจะเรียกขึ้นไปเป็น $\frac{๒}{๒}$ เว้นไว้แต่ท้าว ฉันมีความปรารถนาที่จะได้ให้ลพพิทักษ์อันนี้เสียโดยเร็ว เพราะเห็นว่าเปนสาเหตุซึ่งให้พวกเลขทั้งปวงเคืองรอน คับรนไปต่าง ๆ แลในหมู่นี้ไพร่สมซึ่งฉันเกี่ยวกันให้เขาเป็นไพร่หลวงด้วยแรงเงินค่าราชการ ถ้าเจ้าหนูไม่ส่งเงินค่าราชการค้างเก่าได้ ก็ให้ส่งเลขเป็นไพร่หลวง ๆ พวกนี้ให้เก็บเงิน $\frac{๒}{๒}$ อยู่แล้วทั้งสิ้น จึงเห็นว่าควรลดลงเก็บให้เสมอหน้า แต่ฝ่ายข้างขาขึ้น เหนจะเรียกได้สควงอยู่จำพวกเดียว แต่ขุนหมื่นตัด

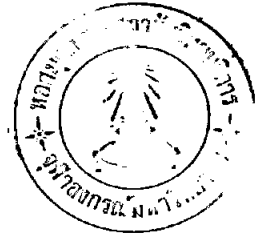
ซึ่งเสียอยู่ $\frac{1}{4}$ นั้น เรียกขึ้นเป็น $\frac{1}{2}$ ด้วยคนพวกนี้มีกำลังอยู่โดยมาก เหนจะไม่
 สู้คืนรอนันโต คนนอกนั้นไม่รู้ประเภทใด ครั้นจะเรียกขึ้นกลัวจะเกิดโกลาหลไปต่าง ๆ
 จึงไต่ถามโฉบมาให้ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศสืบสวนดูให้รู้ประเภทพื้นเพเสียก่อน ไคร่าง
 ประกาศออกแต่เฉพาะลดเงินราชการพวกที่เสียสูงกว่า $\frac{1}{2}$ ลงมาเพียง $\frac{1}{2}$
 กับขึ้นพวกขุนหมื่นตัดที่เสีย $\frac{1}{4}$ เป็น $\frac{1}{2}$ บางที่เงินในงบประมาณจะตกลงได้
 แต่ถ้าได้คิดตัดจำนวนดู ก็คงรู้ได้ว่าลดลงมากน้อยเท่าใด ฉันเห็นว่าถึงเงินใน
 งบประมาณจะลดลง ก็ควรยั้งนักที่จะทนเอา เพราะมีไพร่หลวงหลายหมื่นที่กำลังคิด
 ตั้งตั้งอยู่จะไปหาฝรั่งเศษ เช่น เลชเมืองเพชบุรี ซึ่งพระยาสุรินทภาไชยได้มาแจ้งความ
 ต่อเจ้าฟ้ากรมขุนนริศ ยังอยู่ใดควยอาสาไศรยเกลี้ยกล่อมยอมให้ตัดถอนเท่านั้น พวกนั้น
 ก็ใคร่ตรงว่า ถ้าเสีย $\frac{1}{2}$ แล้ว มีความยินดีที่จะเสีย เพราะจนถึงว่าเงินจะ
 ลดลงบ้างก็ควร แต่การที่ฉันทำนี่อยู่ข้างจะเป็นลัทธิทำ คโมยทำอยู่หน้อยหนึ่ง เพราะ
 เหตุว่าถ้าจะปฎิภาในเวลานี้ เวลาที่มีน้อยคงจะทำไมสำเร็จได้โดยง่าย ความเห็น
 ก็จะแปรไปต่าง ๆ ถ้าเป็นความเห็นที่ไม่ยอมลดก็มีพอเป็นไร แต่ถ้าไปมีความเห็นที่
 เป็นอย่างอุกฤษฏ์ ไม่ต้องคิดถึงการอะไร เป็นแต่จะให้ประกาศไฟเพราะห้อย่างยิ่งเท่านั้น
 แล้ว เห็นควรจะเลิกขาดเสียหมดทีเดียว จะเป็นทางที่ปฎิภากันแล้วไม่ได้ เพราะ
 เหตุที่จะต้องลามไปจนถึงจะไม่รู้จำนวนคน ก็จะต้องคิดการจตทเบียดคนเกิดคนตาย
 ซึ่งพุงกายแต่ทำไมสำเร็จมาหลายร้อยปีแล้วนั้นยิ่งยาวต่อไปอีก เพราะฉะนั้นการที่จะสอบ
 ใหญ่ว่าเงินในงบประมาณจะตกลงเพียงใด ขอให้เขาคิดอ่านสอบกับเจ้าฟ้ากรมขุนนริศ
 แດอย่างไร ๆ อย่าให้แควสชั้นนี้เกิดเป็นบึงหาโต้เถียงกันขึ้น ในเวลาว่างงบประมาณนี้
 ได้ จะเป็นอย่างดีที่สุด โดยว่าจะไม่ต้องแก่งงบประมาณ เอาแต่ให้เจ้าพนักงานรู้ไว้
 ถือเสียเหมือนหนึ่งเงินไม่ได้ตามงบประมาณก็เป็นการก็อยู่แล้ว แต่เรื่องนี้น่าที่เธอจะ
 ต้องชี้แจงให้มิสเตอร์มิตเชล อินนิส เข้าใจเสียให้แจ่มแจ้ง อย่าให้แกอะอะตึงตั้งขึ้น
 ในเวลาที่เราไม่อยู่ แลควรจะบอกใครด้วยว่าตามความคิดที่แก่ได้แนะนำฉันไว้นานแล้ว
 ในเรื่องที่จะทำลายเลชสมสังักคพรคั้น ฉันได้ทำลายโดยทางที่เงียบ ๆ เจ้าหมู่ทั้งปวง

ได้ยอมคืนเลขหลายสิบรายแล้ว แต่ที่เห็นเราซื้อคน และซื้ออำนาจที่จะบังคับคน ด้วยเงินค่าราชการต่างซึ่งเห็นว่าไม่ได้แล้ว แลความคิดเช่นนี้ ฉันได้ชี้แจงให้แม่เล็กทราบตลอด แลให้อ่านใจไว้สำหรับที่จะทำต่อไปได้ค่อย เข้าใจว่าไม่ช้านัก เลขสมจะเหลืออยู่ที่เล็กน้อย คงจะประกาศเลิกเสียได้ ไม่มีผู้เคียดแค้นมากเหมือนอย่างที่จะจับในคนมือนั้น ที่รีบร้อนครั้งนี้เพราะเสียค่ายเวลาจะทิ้งอยู่ ไม่ได้ทำการถึง ๘ เดือนเท่านั้น.

ที่มา : หจท., ร. ๕ บ. ๑๗/๒๕ เรื่องประกาศพระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บเงิน
ค่าราชการ ร.ศ. ๑๑๓, ๑๑๕, ๑๑๘ (๓๑ มี.ค. ๑๑๓ - ๓ มี.ย. ๑๑๘).

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

/ ๓๔๖

ประวัติผู้เขียน

นางสาวอัญชดี สุธาชัยนธ์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๕
ที่กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับสอง)
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ
พ.ศ. ๒๕๑๘ และเข้าศึกษาต่อที่บัณฑิตวิทยาลัยในปีเดียวกัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย